

5. Кут С. Поетична воля, або Апперцепція підрубаної вишні (До питання про художній світогляд Т. Мельничука) / Святослав Кут // Прообраз : Літературно-мистецький альманах. – Вип. I. – Івано-Франківськ : Плай, 1998. – С. 107–111.
6. Кут С. Своєрідність художнього мислення Тараса Мельничука : автореф. дис. ... канд. філол. наук / Святослав Кут. – Івано-Франківськ : Прикарпатський державний університет ім. Василя Стефаника, 2001. – 19 с.
7. Святе Письмо в європейській культурі. Біблійний словник / А. Ланглуа, А. Ле Муане, Ф. Спіс, М. Тібо, Р. Требюшон, Д. Фуйу. – К. : Дух і літера, 2004. – 320 с.
8. Мельничук Т. Князь роси: Поезії / Тарас Мельничук; передм. Миколи Жулинського. – К. : Молодь, 1990. – 152 с.
9. Топоров В. «Світове дерево»: універсальний образ міфопоетичної свідомості / Володимир Топоров // Всесвіт. – 1997. – № 6. – С. 189.
10. Штонь Г. Есе (про Т. Мельничука) / Григорій Штонь // Сучасність. – 1992. – № 10. – С. 13.

The Transformation of the Tree Image as a Development of the Fertility – Garden Symbol in the Lyrics by Taras Melnychuk

The symbolic images of tree and garden in the lyrics of Taras Melnychuk are analysed in this article.

Ганна Максименко (Луганськ)

ЯВИЩЕ ПРОЛЕПСИСУ В НАРАТИВНІЙ СТРУКТУРІ ІСТОРИЧНИХ РОМАНІВ ВОЛОДИМИРА МАЛИКА

Творчість Володимира Малика, одного з представників української історичної романістики кінця ХХ ст., ще не була предметом ґрунтовного наукового дослідження. Окрім декількох статей і рецензій на його романи маємо науково-популярне видання Ігоря та Валерія Козюр «Володимир Малик: життя та творчість», де в художній формі подано життєпис прозаїка. Проблема дослідження історичних романів Володимира Малика вирішується нами з позицій наратології, що дозволяє виконати широкий комплекс дій з аналізу тексту, спираючись на праці Ролана Барта, Жерара Женетта, Сергія Зенкіна, Джонатана Каллера, Яна Лінтвельта, Олександра Ткачука, Олени Трубіної, Валерія Тюпи, Вольфа Шміда та інших. Завданням статті є розгляд явища пролепсису, визначення його функціонального навантаження, специфіки в наративній структурі історичних романів письменника.

Для будь-якого наративу, а особливо художнього, відзначає Олександр Ткачук, прикметним є поняття порядку, що визначається як «сукупність відношень між порядком, в якому відбуваються події, і порядком, за яким про них оповідають» [12; 105]. Письменник, упорядковуючи факти через наративну сітку в певній часовій послідовності, представляє розгортання подій за певним хронологічним принципом, який залежно від мистецьких інтенцій може порушуватись. Ролан Барт у «Вступі до структурного аналізу розповідного тексту» називає часове зміщення рушієм художнього наративу: «Є усі підстави вважати, що механізм сюжету приходить у дію саме за рахунок зміщення часової послідовності й логічного слідування фактів, коли те, що трапляється після деякої події, починає сприйматися як таке, що трапилося внаслідок неї...» [1; 398]. «Вивчення «часу», – відзначає Олена Трубіна, – приводить до розкриття подвійної природи часу в наративі: з одного боку, це час наративу, як він втілений в написаному тексті, з іншого боку, це час подій, про які даний дискурс розповідає» [13]. Жерар Женетт розрізняє *анахронію* – «неузгодженість між порядком подій, в якому вони відбуваються й порядком їх викладу в розповіді» [12; 13] та *анізохронію* – «зміна наративної швидкості, пришвидшення чи уповільнення темпу» [12; 13]. Ткачук у «Наратологічному словнику» зауважує, що «...анахронії можуть повертатися до минулого (ретроспекція, аналепсис, зворотній кадр) чи до майбутнього (антиципація, пролепсис, кадр з майбутнього)» [12; 13]. Женетт схиляється до використання «...двох більш нейтральних термінів» [2; 75]: пролепсис – «анахронія, що заходить вперед, у майбутнє стосовно «теперішнього»

моменту» [12; 112] і аналепсис – «анахронія, коли наратор повертається назад у минуле, яке стосується «теперішнього» моменту» [12; 12]. На визначення часового порядку аналізованих історичних романів Малика ми будемо використовувати поняття пролепсису та аналепсису.

Природа часу в наративній структурі історичних романів Малика конструюється через розповідь («...виклад певної історії від третьої особи» [4; 339]) або оповідь («...від першої особи» [4; 158]) за допомогою наративного прийому анахронії, що передбачає варіанти у вигляді пролепсису, явище якого ми обрали для дослідження в даній статті, та аналепсису, і також прийому анізохронії. Про механізм і результат їх взаємодії в художньому тексті влучно висловилися Наталя Мафтин: «Часто художній текст має кілька форм часу, що розгортаються в різному темпі. Це також сприяє ілюзії об'єктивності, адже в реальному житті людина перебуває в пункті перетину часових площин минулого, теперішнього, майбутнього – спогадів, реалій мрій» [11; 44].

Пролепсиси, що характеризуються низьким рівнем частоти вживання в історичних романах письменника, розширюють часові межі художніх текстів відносно до наратованих подій в аспекті майбутнього. Залежно від способу представлення в тексті інформації, котра стосується майбутнього, розрізняємо резюмований пролепсис, психологізований пролепсис, кадровий пролепсис.

Резюмований пролепсис характеризується коротким, стислим відтворенням у художньому тексті романів подій, які мали місце в дієгезисі протягом значно більшого часового проміжку. За умов такого конструювання часової взаємодії теперішнє– майбутнє виявляється високий ступінь обізнаності наратора, що ставить його у позицію над персонажами. Резюмований виклад майбутніх подій варіюється від загальних натяків на непередбачувані персонажами події: («Один (Юрій Хмельницький. – Г. М.) закінчував свій шлях, сповнений тривоги, ударів долі, злетів і падінь, хоча й не знав про те, другий (Семен Палій. – Г. М.) теж не міг прозирати майбутнього, але доля судила йому ще довге життя, сповнене не менших тривоги, ударів, злетів і падінь. Один зажив слави великого нещасливця в особистому житті, руйнівника і губителя вітчизни, мучителя і жорстокого вбивці; другий ще не мав ніякої слави і навіть не підозрював, що стане відомим на всю Україну» [9; 120], «Коли б знав Хорив, чим обернеться для них ця забарливість! Та хто ж відає свою долю наперед?» [7; 189], «Юний Володимир стояв зніяковілий і щасливий. Це він місяць-князь! Це ж про нього співають! Чи ж відчував він, чи ж відав, якою пророчою стане для нього ця прекрасна Славутина пісня?» [6; 234]), коротких відомостей про окрему подію («За договором, що згодом увійде в історію під назвою Бахчисарайського, між Росією і Туреччиною та Кримом укладалося перемир'я на двадцять років» [9; 237], «Мине сім з лишком довгих-предовгих століть – і невідомі для них учені нащадки розкопають їхню печеру-домовину, знайдуть у ній два скоцюрблені кістяки, перетлілі залишки одягу, заступа, копаницю та відро – далекі німі свідки київської трагедії» [5; 305], «На флагмані Нассау-Зігена, на руках у досвідчених лікарів, помирав кошовий отаман Сидір Білий, і жити йому залишалося всього півтора дні...» [10; 187], «Звичайно, Пухляков не знав і відати не відав, що цей ще досить молодий дворянин (Василь Васильович Капніст. – Г. М.) із сусіднього повіту стане в майбутньому губернським суддею...» [10; 206]), до стислого викладу низки історичних подій, цілого періоду в житті народу, нації («Ще більший успіх у досягненні кар'єри чекав на нього в майбутньому: після смерті Катерини він зумів сподобатись Павлові, мав на нього також немалий вплив і, користуючись цим, вирішив полегшити становище пригнобленого й покріпаченого рідного народу України. Не без його підказки 1796 року Павло видав указ про часткове відновлення на Лівобережній Україні адміністративно-судових установ колишньої Гетьманщини, що було благом для народу. А наступного року надав йому чин канцлера та князівський титул. Але це було пізніше. А майбутнього навіть розумний та прозорливий граф Олександр Андрійович не міг прозирнути» [10; 74], «Не знав Богдан і не міг знати нещасливої долі сина свого Юрася, який мав тоді лише шістнадцять літ, не знав і не міг знати страшною долі народу свого українського і вітчизни своєї, що впадуть вони незабаром у глибоку прірву розбрату, що жде їх розруха і руїна» [10; 229], «...Ні Самуїл, ні Ждан не знали і не могли знати, що цим самим вони стали у великій пригоді Святославу і всім руським князям, які в цей час саме простували і по Дніпру, і по суходолу до Половецької землі. Не знали вони і не могли знати, що їм до рук випадково потрапили Кончакові вивідачі, котрі побували у Торцьку, де зустрілися з Аяпом, і несли від нього Кончакові важливу звістку про виступ руських сил у великий похід на землю половецьку.

Просто їхнє внутрішнє чуття підказало їм рішення, яке допомогло Святославові повернутися з цього походу зі славою. Про Святослава літописці записали похвальні слова в літописах, про Самуїла і Ждана – нічого. Та це не применшує заслуги...» [6; 104], «Пізніше, після бою, Любава дізнається, що на березі захищався з частиною свого полку молодий князь Олег Святославич. Він відтягнув на себе і затримав усю силу хана Чугая Кзича, давши можливість хитрому і досвідченому воєводі Тудору, що придумав цей хід, обійти лісок і вдарити на половців з тилу. Та це буде пізніше, а зараз...» [6; 315]).

Іноді, як у романі прозаїка «Князь Кий» глобальні події в житті цілого народу подано у вигляді резюмованого «проорокування князя Божа» [7; 32]: «...не піде народ венетський за тобою! І сам загинеш від руки гунна. І племя твоє розсіється серед інших племен. Як придорожній порох по стерні – без сліду. І зла твоя слава згине... І ніхто не пожалкує за тобою!...» [7; 31], що дозволило показати майбутнє через персонажа-наратора, учасника тих подій без надання йому зайвої обізнаності, всезнання.

Відповідна установка Малика окреслити в історичних романах якісні авторські наративні моделі історії передбачає різновекторність письменницької компетенції. Особливого значення тут набуває актуалізація психологічного фокусу, що ретранслює антропоцентричну зорієнтованість природи наративу й має здатність сприймати акценти персональної ідентичності особистості. Використання письменником **психологізованого пролепсису** як психологічного засобу передвiщування й попереднього усвідомлення майбутнього в наративному тлі романів укладається в спектр психологічної системи організованих наративних моделей. Психологічне начало такий вид пролепсису реалізує через апеляцію до чуттєвої, підсвідомої сфери людського буття: «Він (Ненко. – Г. М.) живий! Материнське серце чує...» [8; 165], «На чому ґрунтувалась його (Арсена. – Г. М.) упевненість, він і сам не зміг би пояснити. Просто підказувало якесь внутрішнє почуття» [8; 177], «Кожен розумів, що вона прощається з сином. Назавжди. <...> Зрозумів це і Сафар-бей. Вірніше, відчув підсвідомо...» [8; 263], Сірко: «І чує моє серце, що не раз і не два стане він (Семен Палій. – Г. М.) у пригоді товариству нашому...» [9; 49], Арсен: «Просто не хотілося б зараз потрапити в халепу, бо серце моє чує, що Златка наша десь тут...» [9; 308], «– Чує моє серце – помре (батько князь Добромир. – Г. М.), – прошепотіла Цвітанка і заплакала» [7; 38], Кий: «Підсвідомо відчув, що назрівають такі події, від яких не має права тікати. Він не розумів, чи це пов'язано з долею Цвітанки, чи з долею всього полянського племені, – лише неявно відчував потребу залишитися тут, незважаючи на небезпеку, яку таїть у собі зустріч з Чорним Вепром» [7; 124], «Кий був не з полохливих, але від того вигуку серце його здригнулося. Безперечно, тепер Чорний Вепр зробить усе, аби не випустити його зі своїх рук!» [7; 124], Кий: «...от чує моє серце, що Хорив живий і скоро повернеться...» [7; 187], Янка: «– Тату, дозволь Добрині поїхати – він добереться до Галича і щасливо повернеться назад. Чує моє серце!» [5; 134], Янка: «Мамочко! Ріднесенька! Не плач! Чує моє серце – не загине Ілля!» [5; 199], Василь Хуржик: «Але серце мені віщує, що з нами може трапитись велике лихо» [10; 29], Катря: «Відчуває серце – не добром усе це скінчиться. Не добром! Ославлять на всі Лубни – і виженуть, мов собаку!» [10; 31], «Та сьогодні він (десятник Ляп. – Г. М.) раптом відчув, як холодна хвиля перекотилася по серцю і опустилася аж до ніг. З чого б то? <...> Боявся за Куна, свого найменшого» [6; 57], «Важке передчуття стиснуло юнацьке серце (Ждана. – Г. М.). Невже запізнився?» [6; 65].

Кадровий пролепсис в Олександра Ткачука має назву «передчасний кадр» і відповідне пояснення: «Те ж саме, що пролепсис, антиципація» [12; 94]. Відповідно, наголошується на тому, що термін стосується представлення майбутнього стосовно художнього теперішнього часу, а не на особливостях такого представлення, хоча, як приклад, згадується кінематографічний наратив Олександра Довженка «Повість полум'яних літ». Ми, використовуючи назву кадровий пролепсис, до термінологічного значення пролепсису залучаємо семантичне наповнення терміну кадр у кіномистецтві: «...зображення, обмежене певними розмірами» [3; 449] і кваліфікуємо так частину художнього наративу історії, де зображено певну сцену, картинку з майбутнього. Прикладом застосування письменником кадрового пролепсису може служити віщій Івася Бондаря з роману «Чумацький Шлях»: «І сниться йому диво дивне: звучить троїста музика, люди йдуть з церкви. А попереду – Катря. Святково вдягнена, у стрічках барвистих. Іде поряд з ... Чекай, чекай! То він чи не він?

Кидається наперед, приглядається – ні, не він! Якийсь чужий чоловік! Вид його в тумані, розпливається – не впізнати. А Катря смутна. І сльози в очах!» [10; 97].

Явище пролепсису в аналізованих історичних романах письменника за частотою використання є малочисельним, при цьому резюмований та психологізований пролепсиси кількісно значно переважають кадровий, котрий зустрічаємо лише один раз. Мінімізація втручань у майбутнє пояснюється авторською інтенцією не переобтяжувати тексти романів доступними всезнаючому нараторові знаннями, які відтворюються в резюмованому пролепсисі. Психологізовані пролепсиси, ґрунтуючись на засадах підсвідомого людини, оприявнені більшою мірою через оповідь персонажів і меншою через посередництво наратора, котрий подає відомості про психологічний стан персонажа, пов'язаний з підсвідомим відчуттям знання майбутніх подій. Кадровий пролепсис також певною мірою стосується сфери підсвідомого, адже персонаж роману «Чумацький Шлях» побачив сон, де майбутнє було представлене життєвою картинкою-кадром. Отже, Малик, створюючи історичні романи, дбав про оптимальне поєднання часових площин без надмірного перевантаження теперішнього романного часу подіями з майбутнього. Використання пролепсисів є умотивованим, адже їх інформативне наповнення важливе для створення потрібного письменнику ефекту акцентування певних подій, залучення до них уваги читача, при цьому апеляція до майбутнього сприймається як підтвердження чи увиразнення оповіджених у текстах романів подій.

Перспективи подальших розвідок пов'язані з дослідженням природи часу в наративній структурі романів (явище аналепсису), рівнів організації основного тексту історичних полотен, паратекстуальних елементів, що дозволяє окреслити специфіку наративної стратегії історичних романів Володимира Малика й досягнути художньо-естетичну цінність творчого доробку письменника.

Література:

1. Барт Р. Введение в структурный анализ повествовательных текстов / Р. Барт // Зарубежная эстетика и теория литературы XIX–XX веков. – М., 1987. – С. 387–422.
2. Женетт Ж. Фигуры : в 2 т. / Жерар Женетт ; [пер. с фр. Е. Васильевой, Е. Гальцевой, Е. Гречаной и др. ; общ. ред. и вступ. ст. С. Зенкина ; оформ. О. Осинина]. – М. : Изд-во М. Сабашникова, 1998. Т. 2. – 1998. – 472 с.
3. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. Т. 1. – 2007. – 608 с.
4. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. – 2007. – 624 с.
5. Малик В. Горить свіча : [роман] / Володимир Малик. – К. : Укр. письменник, 1992. – 430 с.
6. Малик В. Князь Ігор : [роман] / Володимир Малик. – К. : Укр. центр духовної культури, 1999. – 416 с.
7. Малик В. Князь Кий : [романи] / Володимир Малик. – К. : Дніпро, 1989. – 576 с.
8. Малик В. Твори: в 2 т. / Володимир Малик. – К. : Дніпро, 1986. Т. 1 : Таємний посол : [роман] ; кн. 1, 2 : Посол Урус-шайтана ; Фірман султана. – 1986. – 440 с.
9. Малик В. Твори: в 2 т. / Володимир Малик. – К. : Дніпро, 1986. Т. 2 : Таємний посол : [роман] ; кн. 3, 4 : Чорний вершник ; Шовковий шнурок. – 1986. – 492 с.
10. Малик В. Чумацький шлях: [роман] / Володимир Малик. – К. : Укр. письменник, 1993. – 285 с.
11. Мафтин Н. Становлення наративної стратегії української новелістики / Наталя Мафтин // Слово і час. – 2003. – № 12. – С. 42–49.
12. Наратологічний словник / [О. М. Ткачук]. – Тернопіль : Астон, 2002. – 173 с.
13. Трубина Е. Г. Нарратология: основы, проблемы, перспективы : [материалы к специальному курсу ; электронный ресурс] / Е. Г. Трубина. – Режим доступа : http://www2.usu.ru/philosophy/soc_phil/rus/courses/narratology.html

The Phenomenon of Prolepsis in the Narrative Structure of V. Malik's Historical Novels

The phenomenon of prolepsis in the narrative structure of V. Malik's historical novels has been analyzed in the article. The author shows the types of prolepsis with the help of which the writer has created time nature in his historical novels. The definition of prolepsis, their functions and peculiarities of V. Malik's historical novels are also presented.